

B. Garda Dezső

GYERGYÓ A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN KELETKEZETT
FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A Gyergyó helynév először a pápai tizedszedők 1333–1334-es kimutatásában jelenik meg, mint Gorgio/Gyargio egyházközség.¹ A székelység Szabó T. Attila szerint „legkésőbb ezt a területet szállotta meg”², de 1406-ban forrásaink már mint önálló székről emlékeznek meg róla. Mátyás király 1466. június 27-én Budán kelt oklevelében meghagyta az Aranyos-, Udvarhely-, Csík- és Gyergyószéki székelységnek, hogy az erdélyi püspöknek és egyháznak a rossz szokásból fizetni kezdett tizenhatod rész helyett ezentúl a szokásos tizedet fizessék. Ez az oklevél Szabó T. Attila szerint, „a gyergyói székelység külön közigazgatási szervezettségéről tanúskodik”.³ Valóban, a három legrégebbi fennmaradt, 1581-es székely falutörvény közül is gyergyói településeken szerkesztettek kettőt.⁴

A gyergyói falurendszerről az első részletesebb forrás az 1567. évi adóösszeírás, és a következő településeket foglalja magába: Alfalu, Csomafalva, Ditró (Gyitró), Remete, Szárhegy, Szentmiklós, Tekerőpatlak és Újfalva.⁵ Az 1576-os összeírásban már Kilyénfalva is szerepel.⁶

Gyergyó a 16. század folyamán Csíkszék alszékévé vált. Mivel a Lázár család fokozatosan megszerezte Gyergyó- és Kászsónszék mellett Csíkszék királybírságát is, 1530-tól kezdődően a három széket egységesen vezették, és Gyergyót és Kászsont alszéki státusba süllyesztették, annak ellenére, hogy a Lázárok egyik legfontosabb központja a csíki Szenttamás mellett a gyergyói Szárhegyen volt. Csík-, Gyergyó- és Kászsónszéket királybírságuk idején – mely kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem két évszázadig tartott – Szárhegyről irányították.⁷

A románságnak a Gyergyói-medencében való megjelenése a 17. század végére tehető. Az 1703-as évi adóösszeírásban már megjelenik a román lakosság, a Lázár család jobbágysai által lakott Vasláb település. 1726-ban a széki hatóságok a románok számának a növekedéséről panaszkodtak. 1730-ban a román-

ság templomot akart építeni Gyergyószentmiklóson. 1751-ben egy újabb, a Lázár-családnak alárendelt román falut említenek forrásaink: Várhegyalját.⁸

Gyergyó anyagi erőforrásai és így gazdasági lehetőségei a 17. századtól kezdődően fokozatosan meghaladták a korabeli Alcsíkét, Felcsíkét és Kászonét. Az 1607. évi országos vásárjog, az örménységnek 1637-től 1672-ig tartó, több szakaszban való letelepedése Gyergyószentmiklóst Kelet-Erdély egyik fontos kézműves központjává, a kordován- és szarvasmarha-kereskedelem legfontosabb központjává növelte.

Az örmények gyergyószentmiklósi letelepedésétől a székely határőrezredek megszervezéséig Gyergyószentmiklóson a székely közösség mellett az örmények is külön bíróval, jegyzővel és esküdtekkel rendelkeztek. Az örmények az ún. örmény tízesben laktak, és különleges közösségi jogokat bírtak.⁹

A székely határőrezredeknek 1763 decemberében való gyergyói felállításától az 1848–1849-es forradalomig és szabadságharcig a Gyergyói-medencében három közösség élt egymás mellett:

1) A katonaközösség, mely a General Comando néven ismert Habsburg katonai hatóságnak volt alárendelve.

2) Az ún. provincialista közösség, mely a széki hatóságnak volt alárendelve.

3) Az örmény közösség, mely kezdetben ún. Compágniába szerveződött, és melynek irányítását 1796-tól átvette a Mercantile Fórum.

A 18. század végén és a 19. század elején a Gyergyói-medencére vonatkozó forrásaink igen sokrétűek. A rendelkezésünkre álló okiratok nagy része a birtokviszonyokra, a korabeli életmódra vonatkozik. Míg azonban a gazdasági-társadalmi élet különböző skáláin jelentkező vitás ügyek csak részleteiben érzékeltek a gyergyói székelység életmódját, az 1785. évi, illetve az 1820. esztendei (Cziráký-féle) összeírás, bár a provincialistákra vonatkozik, átfogó képet nyújt. A gyergyószentmiklósi provincialista közösség

¹ Legutóbb: *EOt*, II, 412.

² SZABÓ T. Attila, 1940.

³ Uo.

⁴ COROI Artur 2007, 392.

⁵ *SzOkI*, II, 209.

⁶ *SzOkI*, IV, 43.

⁷ LÁZÁR Miklós 2007, 122–123; GARDA Dezső 2007, I, 38–41.

⁸ SZABÓ T. Attila, i. m.; GARDA Dezső 2007, I, 140–152.

⁹ GARDA Dezső 2007a.

vezetői a II. József császár utasítására készült összeírásban a következőképpen mutatták be a földművelés szintjét:

„Ezen mű helységünknek két forduló határja vagy, mindenik fordulón egy része térhelyen, más része oldalakon fekszik, a térhelyen ha jól megtrágyázzák, s mint hogy az itt való föld azt meg kívánja és háromszor jól meg szántják, jól meg termi a rozsot és az árpát, néhány esztendőben a búzát is, a hegyeken és oldalakon pedig minthogy oda trágyázni nem lehet, zabot, tavasz-zabot mikor az üdő neki jár, alkalmasint terem, kivált ha jól nyugtattyák a földet trágyázás helyett. Közönségesen pedig szoktunk szántani négy vonó marhával, az őszi vetésnek és árpának háromszor, a zabnak pedig kétszer kell szántanunk.

Kaszáló helyeink nagyobb részin vagynak hegyeken, völgyeken, ahol is a fű nem szokott ugyan nagy és vastag lenni, de a mi terem marha legeltetésére jó, s a határnak fordulója szerint mindenik második esztendőben kaszáltatik. Vagynak vizek mejjékin, s más helyeken is olyan kaszállók, s tanorohok, melyek nyomás idein kerttel tartatnak, s mikor az üdő neki szolgál, esztendőben kétszer is kaszállhatni, az ilyen helyen egy hold földön meg terem három szekér szén, mely meg térszen 18 mását itt. A hegyeken lévő kaszálókon pedig kevesebbet.

A mű vásáros helyünk, vagyis piatzunk itt helyben vagyon Szentmiklóson, a kinek ha valami el adója vagy vevője vagyon itt el adhatta, s meg is veheti.”¹⁰

Harmincöt esztendő múlva ugyanaz a közösség a következőképpen mutatta be a mezőgazdasági termelés színvonalát:

„A határ vagyon osztva két fordulóra, mintegy két része a szántással használni szokott határnak sima térhelyen fekszik, egy harmad része pedig hegyes, völgyes és oldalas helyeken esik, a mely a térben levő helynél alább való termékenységű, s bajosabb(an) mivelhető, mint hogy trágyával is érni bajoson lehet a távolság és a hegyek meredeksége miatt, a földek mindenütt négy igavonó barmokkal szánthatók, terem rozsot, árpát, zabot, krumplit, ritkán búzát, trágya nélkül pedig csak zabot és egyebet nem terem, negyed rendbéli trágyázás haszna közönségesen vetve szokott tartani 14 esztendeig oly képen, hogy minden második esztendőben nyomásba forduló a szántó föld, 7 esztendő alatt lehet egy rendbéli trágya után aratni. Egy köböllel vetettek után középszerű képen véve szokott teremni 8 kalongya, ez gyakrabban oly képen ereszt, hogy egy kalongya ros más fél vékát ad jó termés idején, amely itt rit-

kán történik néha, ereszt egy kalongya két vékát is, így az árpa és zab is, a búza ennyire nem mégyen egyszer is, mire nézve nem igen szokták vetni ezen helységben a búzát, kivált képen a közlakosok. Egy szóval ezen falu határának mint egy harmad része, a mely t.i. a faluhoz közelebb esik jó mívelés után jó termékenységű helynek vétethetik, a távolabb való, de csak ugyan térhelyen eső mintegy második része, a határnak fele résziben közép szerű, fele résziben pedig közép szerűnél valamivel alább való. A harmadik része a határnak a mi hegyes, völgyes és oldalas helyen esik, a soványok rendiben jöhet.”¹¹

Míg az 1785-ös összeírásban nincs említés a krumpliról, 1820-ban már jelzik a termesztését a Gyergyói-medence összes falvaiban. A Cziráky-összeírás részletesebb leírása a szántóföld termőképességével kapcsolatban a jövedelmező földművelés biztosítására irányuló nagyobb odafigyelést bizonyít.

Gyergyó, mint már említettük, a korabeli szarvasmarha-tenyésztés egyik legfontosabb központja volt. A két összeírás a következőképpen érzékeltette ezeket a lehetőségeket:

1785: „Marha legeltető helyeink minden nemű marháinknak elegendő vagyon, annak is inkább, hogy ezen helységnek bé Molduva felé vagynak erdei, s havasai. Itatható helyeink és jó havasi vizeink mindenütt bővön elég vagyon, a falunkon, s határunkon keresztül folyván a Békény vize igen jó italú víz”.¹²

1820: „Az közönségnek jövedelmei: vagynak ezen falunak bizonyos havasai, azokon lenni szokott legelőkkel és kaszálókkal egyetemben, ezeket, néha Communitásunkra, a melyekből nekünk is közlakosoknak részünk szokott volna lenni, de amit sajnálva említhetünk, a Katonai Rend azt többire maga hasznára szokta fordíttatni, s többire munkót ki szoktak abból forgatni”.¹³

A gyergyói katona közösségek vezetői az örményeknek bérbe adták a Balánbányától Bélborig, Tölgyesig terjedő hatalmas legelőket és kaszálókat. 1816-ban a gyergyószentmiklósi, tekerőpataki és a kilyénfalvi gyalog és huszár katonák fel is lázadtak parancsnokaik ellen, akik a beleegyezésük nélkül adták ki bérbe a tölgyesi legelőket.

A kézművesség szintje tekintetében a lisztelő és fűrészmalomok sokaságát említették az 1785. évi összeírásban a gyergyói településeken. Csupán Gyergyószentmiklóson jegyezték fel a „kordován készítő fábrikákat”. 1820-ban azonban a gyergyószentmiklósi kordovánkészítő műhelyek mellett már szinte mindenik gyergyói településen kimutathatóak a kézművesek is. A Cziráky-féle összeírás ezeket a következőképpen ismerteti:

¹⁰ MOL, F 51, 25. cs.

¹¹ MOL, F 52, 143–144. cs.

¹² MOL, F 51, 25. cs.

¹³ MOL, F 52, 143–144. cs.

Tekerőpatak: „Az asszonynépek a szövés, fonás mesterségit szorgalmasan gyakorolják, s minden nemű mind férfiaknak szükség, mind magok által hordozni szokott köntösöket magok meg szőni, s magok azokat meg szabni, meg varrani tudgyák.

Vagyon közöttök kováts – 2, szöts mester ember – 2, abrontoszó kádár – 6”.

Szárhegy: „...ezen helység lakosaik nagyobb része a faragás mesterségit gyakorolni és tudni szokván, magok szántásra szükséges ekéket, taligákat a fa és széna hordásra szükséges ekéket, taligákat, a fa és a széna hordására szükséges szekereket megtsínálni tudgyák. Az asszony népnek pedig, a szövés, fonásnak mesterségit jól értvén házok népe számára a parasztoktól viselni szokott felső és alsó köntösöknek szükségére kívántató vastag posztókat és vásznakat szőni szokták. Találatnak ezen faluban mester emberek ilyen számmal: kováts mester ember 4, csizmadia 4, asztalos mester ember 3, kőmives 2, szabó mester ember 2, fa órát csináló 1, téglavető 10, kádár mester ember 8, malom mester 6”.

Ditró: „Vagyon kováts mester ember kettő, Malom mester hat, asztalos egy, Kötélverő kettő, Tajigákat és egyéb a Gazda Ember szükségére kellett Faműveket Házak s egyéb épületek építéseit többnyire minden közlakós szokta érteni. Az asszonynépek pedig a férfiaknak úgy magoknak számokra kellett szükséges felső és alsó szokott viselő köntösöknek való vastag posztókat, és gyoltsokat meg tudják szőni meg tudják azokat többire magok szabni és varrani”.

Alfalu: „...vadnak mester emberek a szükségre elegendők”.

Csomafalva: „Mester ember sinsz több, két lakatos, 3 musikás, 2 asztalosnál, s egy csizmadianál”.¹⁴

A kézművesség legfontosabb központja Gyergyószentmiklóson volt, ahol az örmények már a 18. század első éveiben létrehozták céheiket. Ezek közül a legjelentősebb a Tímár Társulat volt melynek jelenlétét érzékelhetjük az 1785-ös és az 1820-as összeírásokban is, de igazi jelentőségét a Mercantile Fórumnak a királybíróhoz címzett levele mutatja. A levél írói szerint „az Kordován mivelés czéhbeli örmény mester emberek által folytatattik különös arra készült Tímár házakban”. A királybíró kérdésére címzett válaszból azt is megtudjuk, hogy „Eszkendőnként Gyergyószentmiklóson készül 50 ezer Kordovány”. A Kereskedői Szék leveléből a kordován csizma árát is megtudjuk. Mint írják, „az mostani idő szerint amilyen az kordován nagyságára és vastagságára nézve 5 Rf -től fogva 10 Rf -tig darabja”. A királybíró a kordován csizmák felvevőpiaca is érdekelte. A gyergyószentmiklósi örmények szerint „eladatnak az kor-

doványok ezen hazában Marus és Kézdi Vásárhelyen, Megyesen, Régenben, Udvarhelyen és itten ez helyben is. Leg számosabban pedig Nemes Magyar Országban, Debreczeni és Nagy Váradi országos vásárokon”. Korabeli forrásunk pontosította az Erdélyben és a Magyarországon eladott csizmák mennyiségét is. Eszerint: „Ezen hazában el kél mintegy 20 ezer, és Magyar Országban mintegy 30 ezer”.¹⁵

1785-ben a vásár fontosságával kapcsolatban a provincialista közösség tagjai a következőképpen vallottak: „Itten Gyergyó Szent Miklóson heti vásár, s esztendőben háromszor szabad sokadalom szokott esni, s abból Communitásunknak jövedelme is vagyon”.¹⁶ A vásártartásból származó fő jövedelem a katonaközösség tagjait illette meg. Az országos jelentőségű vásárjogból a legnagyobb hasznot az örménység húzta. Az örmény közösség ugyanis a Kereskedői Szék (a Mercantile Fórum) 1794 és 1796 közötti létrehozása mellett egy olyan kiváltságlevelet is szerzett, mely a kortársak szerint felért azzal a szabad királyi városoknak adományozott privilégiummal, mellyel Szamosújvár és Erzsébetváros rendelkezett a 18. század második felében.

Az örmény kereskedők társadalma a 18–19. század fordulóján nagyállat-kereskedők, boltos kereskedők és szegény vagy sátoros kereskedők társadalma volt. A nagyállat-kereskedő bejárta a korabeli marhavásárokat, a sovány szarvasmarhát felhízalta, majd „hajcsáraival” eljuttatott az erdélyi, magyarországi, bécsi vagy lipcsei állatvásárokra. A Mercantile Fórum iratai közül egy 1822-ből származó memóriumban az örmény nagykereskedők a következőképpen mutatták be állatkereskedelmük útvonalát, útjuk akadályait, nehézségeit Moldvától az alföldi pusztákig: „... midőn a Molduvai határról kihajtyuk is marháinkot a fennebb elő számlált rendetlen terheltetések mellett szükséges képen kénytelenek vagyunk a Császári Királyi adót is megfizetni, ez ellen ugyan nem engedni jobbágyi kötelelességünk zúgolódni, csak azt bátorkodunk alázatosan jelenteni, hogy midőn a Molduvai Birodalomban a fennebbi jelentés szerint annyi terhes vámokat fizetünk, a császári vám egy pár ökrötől ezüstben 4 fr 18 kr. vagyon, hátráltatja és terheli a kereskedést, mindazon által ez is meggyőzhető volna, hogy ha itten az országban több terhek nem szaporítanak a kereskedőknek méltatlan költségeit, de már a görgényi uradalom földgyn ha csak keresztül hajtsuk is az ökröt vagy tehenet minden csordától legeltetésen kívül 10 fr-t szoktak venni: Hasonlóképpen a Mezőségen keresztül ha valamely helységnek nyomás határában meghalás végett marad a kereskedő, már az falusi bírák, vagy Uraság tisztjei legkevesebbet

¹⁴ MOL, F 52, 143–144. cs.

¹⁵ GARDA Dezső 2010, II, 181–182.

¹⁶ MOL, F 51, 25. cs.

10 frt, sőt többet is vesznek egy csorda marhától: e mellett pedig minthogy az Mezőségen, s egyébutt is vetések között az országutak nagyon keskenyek, már az kereskedő kéntelen a falus bírától annyi embert kérni kik kár nélkül a vetés között marhákat elkísérjék, az ilyen segedelemért is az falus bírák 20, 30 és több forintot is vesznek a kereskedőtől, és azért az ilyen méltatlan terhelések miatt kéntelen a kereskedő tettemes kárt vallani, vagy kereskedésről el hagyni, mivel már eddig is sok familiák szerencsétlen áldozatai lettek az kereskedésnek, noha ugyan a Fel-séges Királyi Gubernium Kegyelmes rendelést tett vala ez előtti esztendőekben fennebb írt húzás vonás a akadályoztatására mindazonáltal az Uraságok Tisztyei és falis bírák, annak megtartására semmit sem ügyelnek. Ámbár ugyan az fennebb írt akadályok terhesítések is a kereskedőknek nem vala, mégis ez előtti üdőkben oly nagyon szerencsétlen, mivel a Tisztelt Uralkodónak Atyai jó voltából Magyarországon Camerális pusztákat az üdőhöz mérsékelve jutalmasabb áron nyerhettük vala meg, mivel egy jugem földtől legfeljebb 30 garast fizettünk”.¹⁷

Az alföldi puszták bérlése a 18. század második felében kezdődött. A 19. század elejére ezeket a legeltető helyeket a jelentősebb nagyállat-kereskedő családok meg is vásárolták. A folyamat megismerése érdekében családonként mutatjuk a puszták létrejöttét.

A 18. század második felének és a 19. század első évtizedeinek legtipikusabb nagykereskedő családja a *Kövér család* volt, melynek tagjai többször is bíróként vagy tanácsnokként vezették a gyergyószentmiklósi örmény közösséget. Az Alföld és Bécs felé irányuló állatkereskedelem Kövér Gergely számára igen jól jövedelmezett, olyannyira, hogy gyermekei, Kövér János és Kajetán Mária Terézia magyar királynőtől 1780. május 24-én 2000 aranyforintért az összes hozzátartozóikkal, úgymint Izsák Máriával, Kövér János hites társával és gyermekeikkel, Györggyel, Terézzel, Annával, Máriával és Hiripszimével címerleveles nemességet kaptak.

A 19. század első felében a Kövér család más tagjai is nemességhez jutottak, így például 1804. augusztus 17-én Kövér Tódor, Kajetán, János, Simon és Antal testvérek az anyagi gondokkal küzdő bécsi udvartól már 1000 aranyforintért is nemességet kaptak 1804 augusztus 17-én.¹⁸

A másik fontos nagykereskedő-családot a *Kapdebok* alkották, akik már a 18. században kitűntek a magyar alföld és Közép-Európa nyugatibb központ-

jai felé irányuló nagyállat-kereskedelmükkel. A 19. század első felében Kápdebó Márton többször is a szenátorok között szerepelt, majd a Mercantile Fórum bírójának is megválasztották. Gyermekei Kápdebó Jakab, Miklós, Károly és Márton 40 869 forintért és 29 krajcárért megvásárolták az Arad megyei talpasi uradalmat. A talpasi birtok adománylevelével együtt, főleg a hazai kereskedelem felvirágoztatásáért vállalt szerepükért – mint ahogy az a nemeslevélben is pontosítva van – 1838. november 8-án V. Ferdinándtól nemeslevelet kaptak.¹⁹

Nagyállat-kereskedő és nemes családok közé tartoztak a *Szarokánok*. Nemességüket 1806-ban nyerték. Kereskedésüket főleg a magyar főváros és Bécs felé folytatták.²⁰ A negyedik nemességet nyert nagykereskedő család tagjai a *Czáránok*. A Czárán család nemesi címszerzői Czárán Antal, János, István és Kristóf testvérek voltak. 81 563 forint 5 krajcárért megvásárolták az aradi seprősi uradalmat. A nemesi adománylevel kiadásában fontos szerepe volt a birtokvásárlásnak, illetve az állatkereskedelem terén kifejtett érdemeknek, amint az az I. Ferenctől nyert, 1830. október 1-jén Pozsonyban kiadott nemeslevélben is áll.²¹

A Mercantile Fórum okirataiból megtudjuk, hogy a nagyállat-kereskedő és nemesi ranggal rendelkező családok közé tartozott a *Lázár* és a *Lukács* család is.²²

Ezek az örmény családok részvénytársaságokba szerveződtek, melyeket köztársaságoknak neveztek. A 19. századi közírók, történészek évi 40 000 szarvasmarhának, 10 000 lónak és 300 000 juhnek a Magyarországra, Bécsbe és más német államokba való lábon hajtásáról beszélnek. A Mercantile Fórum iratai szerint ennél is nagyobb állatállományt hajtottak az említett térségek felé a gyergyói örmény nagyállat-kereskedők.

A gyergyói örmény kereskedők nemcsak nagyállat-kereskedelemmel foglalkoztak. Voltak közöttük divatárusok, singes, fűszer- és vegyeskereskedők. Mivel nagyrészüket üzletekben értékesítette termékeit, őket boltos kereskedőknek nevezték. Fő termékeik az ún. brassai portékák voltak, melyeket azért neveztek így, mivel a 17–18. században az általuk értékesített áruk nagy részét Brassóból szereztek be. Ezek részben fényűzési cikkek, illetve drága ruhaneműk voltak, amiért is Benkő József sajátos módon közelítette meg a boltos kereskedő fogalmát. Véleménye szerint ők „annyira távol esnek a lakosok gazdagításától, hogy

¹⁷ GyszmÖPL, MFL.

¹⁸ GARDA Dezső 2007a, 303–316. és GARDA Dezső 2010, I, 187–196.

¹⁹ GARDA Dezső 2007a, 316–317. és GARDA Dezső 2010, I, 196–199.

²⁰ GARDA Dezső 2007a, 317–319. és GARDA Dezső 2010, I, 201–203.

²¹ GARDA Dezső 2007a, 319–325. és GARDA Dezső 2010, I, 203–206.

²² GARDA Dezső 2010, I, 214–221.

(amint a tapasztalat bizonyítja) inkább úgy tűnik, még az őslakóknak is kárt okoznak, amennyiben, főleg Gyergyóban, a természettől fogva magát cicomázni kedvelő női nemet hitelbe adott olcsó árucikkkel igen könnyen megzavarják, és oda juttatják, hogy végezetül eladósodnak, s oktanul férjüket is vagy elborítják a sok tartozással meg azok évi kamatjával, vagy szép házakat rendes díjért bérbe adva mondhatni ajándékol odaadják. Félős, hogy végül is valamiképpen minden javukból kiforgatják őket”.²³ Ezek a boltos kereskedők a kevésbé módos réteghez tartoztak.

Az 1820. évi összeírásban az összeírók 15 kereskedő boltról tettek említést Gyergyószentmiklóson. A Cziráky-összeírásban említett 25 kenyérsütő, 2 zsemlesütő és 40 mészáros szintén a boltos kereskedőkhöz tartoztak. Sőt a 10 nagyobb rendű korcsmáros is örmény kereskedő volt.²⁴

A Mercantile Fórum jegyzőkönyveiből látható az is, hogy a 19. század elején a bolti portékák többségét már nem Brassóból, hanem Bécsből szerezték be, ami a fényűzési kereskedelem irányváltását jelenti, de a gyergyószentmiklósi igények növekedését is mutatja.²⁵ A Bécs városából eladásra szánt árukat hozó örmény kereskedőket a szilágyosomlyói harmincadi hivatalnál vámolták meg.

A gyergyói örmény társadalom már a 18. század elején is igen megosztott volt. A szegény örmény kereskedők csoportja az általunk tanulmányozott időszakban is jelentős volt. A szegényebb kereskedők tulajdonképpen sátoros kalmárok voltak, akik otthon tartott portékájukat a vásárokon sátorból árulták. A vándorkereskedő „kikidsár” (apróárus) sorban járta be lóháton Gyergyó és Székelyföld bizonyos helységeit. Lovára keresztbe tett két könnyű ládácskát, melyek bőrrel bevont nyírág-fonadékból készültek (karabká). Ezeket telerakta apró-cseprő (mándré-mundré) kelendő árucikkkel. A ló igen meg volt terhelve, mert nemcsak a két karabká nehezedett a hátára, hanem még a gazda is felkapaszkodott a nyeregbe. Az apróárus kereskedő csak akkor ment haza, ha portékája elkelt, vagy valamilyen egyházi ünnep – karácsony vagy húsvét – közeledett. A lónak tehát meghatározó szerepe volt e réteg megélhetésének a biztosításában. Ezért a lóval kapcsolatos adásvételek, viták körükben szinte állandóak voltak.²⁶

Az örmény közösség kézműves-kereskedői tevékenységével főleg a polgárságot képviselte. A katona és provincialista közösség tagjai ezzel szemben mezőgazdasággal foglalkoztak, de a mezőgazdasági munkákból származó jövedelmüket jóval túlhaladta a Gyergyói-medencében a tutajozásból származó nyereség.

Ez a többletjövedelem a székely társadalomnak szinte mindegyik csoportjánál kimutatható, természetesen nem egyforma arányban.

A *béres*ek fogalma egy 1722. évi oklevélben, guberniumi kivizsgálás alkalmával jelenik meg, és a társadalmi munkamegosztásra utal ebben a foglalkozási ágban is. Az új viszonyrendszer a székely faluközösségeken belül jelentkezett, és azt jelentette, hogy a Gyergyói-medence módosabb lakosai már nem foglalkoztak személyesen tutajos szállítással, hanem ezt a munkát a települések szegényebb lakóira bízta. Megállapításunkat megerősíti a gyergyóremeteieknek az 1820. évi összeírás alkalmával tett vallomása: „A tehetősebb gazdák tutajokat és deszkákat készítenek, a szegényebb rendűek azokat alkalom szerint való fizetés mellett a Maros vizén a külső, fátlan helységekre leszállítják”.²⁷

A 18. és a 19. században a tutajosság a Maros menti gyergyói falvak lakosainak alapfoglalkozása lett. A társadalmi munkamegosztás miatt a tutajkészítés, tutajos szállítás és a tutajos kereskedelem egészét tutajosságnak nevezzük. Szükségesnek tartjuk azonban mindhárom foglalkozás bemutatását a 19. század eleji források alapján.

Bocskor János gyergyóremetei pap a *Nemzeti Társalkodó* című lapban megjelent íásaiban elvezet minket a 19. század negyedik évtizedének tutajkészítői körébe, bemutatja nehéz munkájukat és csekély jövedelmüket. Szerinte a tutajkészítéshez szükséges fakitermelés és -szállítás 1838-ban egy embernek összesen 12 napját vette igénybe tutajonként. Egy tutajba általában 12 nagy szál gerendát kötöttek össze. A tutajhoz szükséges mennyiségű gerenda kivágása, megtisztítása, megfaragása s a Maros folyó partjára vontatása egy embernek hat napi gyalog és hat napi igás munkáját vette igénybe.²⁸

A gyergyóremetei pap kortársa, dr. Fodor András, Hunyad vármegye főorvosa szintén sokat tartózkodott a tutajkészítők társaságában és a következőképpen mutatta be a fakitermelést: „A tutajgerendák kitermelése az erdőben már a vízen való leúsztatást megelőző év májusának két utolsó hetében megkezdődik, s heteken át folyik. Minden leírás egybehangzó megállapítása szerint óriási arányokban döntik a fát. A gyergyói községekből a házigazdák cselédekkel s egy heti étellel felmennek a havasokba, s az egyenes fákat kiválasztva, annyit vágnak le, amennyit a következő télen a Maros partjára levontatni remélnek. A fák vastagabb végét deszkának meghagyják, míg a 6, 7, vagy 8 ölnyi hosszúságú más részét ágaitól

²³ BENKŐ József 1999, II, 206.

²⁴ MOL, F 52, 143–144. cs.

²⁵ GARDA Dezső 2010, I, 228.

²⁶ Uo., 232–242.

²⁷ MOL, F 52, 143–144. cs.

²⁸ BOCSKOR János, 1838, II, 26–36.

megtisztítják, s előbb két hétig száradni hagyják. Ez idő eltelése után kérgétől megtisztítják, mely ilyenkor végezhető el a legkönnyebben, s a gerendákat oly helyre csomókba rakják, honnan télen a Maros partjára a legkönnyebben leszállíthatók. Közben ki-ki megjegyzi magának az általa kitermelt gerendát. A deszkának szánt tőkétet fűrészmalomokhoz, vagy haza, vagy a Maroshoz vontatják. Külön vágják a szarufákat, s a hajók készítéséhez szükséges materiálat: ez utóbbinak olyan fenyőfát választanak amelynek vastag, s könyökösen elterjedt gyökerei vannak. Csak e kitermeléssel nyernek megfelelő szép minőségű fát: minthogy ekkor mezsgyén lévén a fenyő, szépen meghámlik és sárga színű lesz. Az ezen időn túl vágottak, minthogy igen bő a fenyő nedve, elfekeznek. Szoktak azonban télen is vágni gerendákat, midőn nem hámlik, hanem fejszével hántják le apránként a haját a fenyőnek, - az ilyet „sztrurzsit”-nak nevezik, s némely kereskedők (mint hallom jelesen a törökök) jobbnak tartják”.²⁹

Az így kitermelt fát egész nyáron át hagyták az erdőben száradni, s csak a téli hónapokban szállították le a Maros partja felé. A tutajfa szállítása is igen megterhelő volt a tutajkészítő székely gazdák számára. Bocskor János gyergyóremetei pap mint kortárs és mint szemtanú a következőképpen mutatta be a szállítás nehézségeit: „Midőn mások a szendergő természet ölében békében alusszák édes álmukat, a tutajozó csikorgó leghidegebb fagyban éjfél tájt oda hagyja meleg ágyát: midőn a hold a világból, éjjeli három órakor, százak, többek társaságában már a havas derekán hajtogat óriási hegyeken keresztül, két-három mérföldnyi távolságra, az övig és feljebb érő hóval fedett gerendáihoz rontandó. Mennyi fáradság a temérdek hó alatt heverő fenyő gerendát kivágni, és annak vastagabb részét a parányi szánra felkínzani! Mennyi vigyázat és baj, most felettébb szoros ösvényeken, majd borzasztó mélységgel határos oldalokon, egekkel vetekedő meredek hegyek tetejére érni és a magasból több óráig hét-nyolc öles fadarabbal úgy lejtetni, hogy mindenestől iszonyító mélységbe ne romoljanak, avagy elcsigázott ökreikben tetemes kár ne történjék!”³⁰

Hasonlóképpen vélekedett Szentiváni Mihály a költő, Bocskor János másik kortársa is: „A sanyarokról mellyel a tutajkészítés jár, kényelemhez szokott embernek nincs fogalma, míg nem látja. Azonban azt legkevésbé számítja a roncsoló munkához és kevés pénzhez szokott székely. Ő azt hiszi, hogy ami nem kész pénze ára, azt ingyen kapja. A nyereszke-
dők igen jól tudják használni tudatlanságokat, egyet

nem értésőket, szegénységőket, s az eladók nagy csődületét, mennél a vevőké még nagyobb, de okosan el tudják titkolni”.³¹

Dr. Fodor András és kortársai nemcsak a tutajfának a kitermelését, illetve a Maros folyó partjáig való elszállítását mutatta be, hanem a tutaj összeállítását is: „Ha már ily móddal a tutajfák a Maros partjára egybe gyűjtettek, azoknak öszve kötéseikhez fognak, s minden szálfá felső színét megfaragják, hogy némelyeknek kitetsző görbeségét elrejtsek, vastagságát pedig kitüntessék, azután mindegyiket egyforma hosszúságra le, két végét pedig tenyérnyire bé, s kivágják ez összekötő hevedernek helyet csinálni, melyekkel minden szál fához foglalnak le úgy, hogy mindenik szál a másik mellett szorosan feküdjék: Mit így véghezvinni nem oly könnyű dolog mint elképzeltetik, mivel hogy görbe fát is ki lehessen egyenesíteni, ama több egybe kötő vas lánchoz emberi segedelmek kívántatnak, minek okáért egy fertály tutaj bekötése legszorgalmasabb embernek is egy heti munkájába kerül és így az erdőben levágásra, megtisztításra, héja lehántására, bátorságos helyre el, majd onnan Marosra lehordására, egybekötésére 12 ökrös, s annál több kézi napszámok szükségesek. Minek utána ilyképpen elkészített tutaj, több embernek segítségével által Marosba taszítatik, azután mind két végeire jármak, ezekbe kormányzó lapátok helyeztetnek, s végre deszkákkal megrakatnak – minden fertály száz szállal, mely két ötven szálú rakásból áll – a midőn már kész tutaj tökéletes és eladható vagy akárhova indítható”.³²

A 19. századtól kezdve a *tutajkereskedő* már nem minden esetben volt azonos a tutajkészítővel vagy a tutajozás lebonyolításának az irányítójával. A tutajkereskedők már a 19. század elején részvénytársaságokba szerveződtek. Bocskor János gyergyóremetei pap szerint „létezik egyesület, mely a tutajt készítő falukat tagjai között felosztotta: bérjövetele előtt gyergyói biztosai által minden nemű körülményekről értesítvén, a veendő tutajok ára iránt havában határozólag rendelkezik és Gyergyóban mulatása alatt szabályait a tutaj vevésben és a béreseket fizetésében pontosan megtartja”.³³ Ez a *szász részvénytársaság* a tutajok árának a meghatározásával és a béreseket (tutajosok) fizetésének a korlátozásával óriási jövedelemre tett szert, miközben kegyetlenül kizsákmányolta mind a tutajkészítőket, mind a tutajosokat. Talán ezzel magyarázhatjuk 1848 novemberében az úgynevezett „régien vásár” esetét, amikor a gyergyóiak a szász kereskedők házait, illetve raktárait felgyújtották.

²⁹ FODOR András 1837, 139–140.

³⁰ BOCSKOR János 1838, I, 33.

³¹ SZENTIVÁNI Mihály 1839.

³² FODOR András 1837, 139–140, II, 153.

³³ BOCSKOR János 1838, I, 34–35.

A szász kereskedők mellett a *szerb nemzetiségű aradi és lippai kereskedők is részvénytársaságokba* szerveződtek. Ők azonban legtöbbször másod- vagy harmadkézből vásároltak tutajt. Mikor azonban megjelentek Gyergyóban, legtöbb esetben becsapták a gyergyói tutajkészítőket és tutajosokat. Így közülük néhányan a gyergyói településeken már április hónapban felkeresték a tutajkészítőket, akikkel megalkudtak a tutajok árában, melyre foglalót is hagytak. Céljuk azonban legtöbbször a megtévesztés volt. Ilyen jellegű félrevezetésük legtragikusabb esetére 1837-ben került sor, amikor a gyergyói székelyek igen nagy számban tutajoztak le Lippáig. A tutajosoktól azonban csak egy hónap múlva vásárolták meg a tutajt, illetve a rajta lévő árut, persze szinte fél áron, tudva azt, hogy a faanyagot nem lehet visszaszállítani Gyergyóba.³⁴

A tutajkereskedők harmadik csoportja *gyergyói* volt. Közülük a legismertebbek Kiss Veres István, valamint a Mélik és a Puskás család tagjai voltak. Ez utóbbiak a 19. század második felében létrehozták a Puskás–Mélik részvénytársaságot.³⁵

A tutajkereskedelem volumene a 19. században egy idő után már a tutajkereskedők számára is lehetetlenné tette a tutajszállítás irányítását. Ezt a feladatkört a *gondviselők* vették át. Balázs József 1839-ben például azt vallotta, hogy „jelen voltam az Exponens úr udvarában, amikor Szász István az Exponens úrhoz járt abbéli egyezés végett, hogy az Exponens úr tutajainak gondviselője legyen Szászrégen mellett és az oda ki érkező tutajokat számba vegye”.³⁶ A gondviselő feladatai közé tartozott a tutajszállítás irányítása, a tutajosoknak a kikötőhelyen való alkalmazása, valamint a rajta lévő áruknak az eladása. Ezek a feladatkörök kiváló kereskedelmi adottságot és nagyfokú ismeretséget igényeltek. Tulajdonképpen vállalkozónak tekinthetjük, aki felfogadta a tutajosokat, irányította a tutajszállítást, és értékesítette a tutajjal szállított árut. A gondviselő tevékenységét két korabeli (1839) vallomásból is érzékelhetjük. Az egyik ifjú Szász Istváné, a másik pedig a Fitzus Andrásé. Szász István szerint „az is igaz, hogy Lippán is késtünk a borvizek eladása végett, de mégse tudtunk eladni még egy üveget is. Hogy előbb mennyi idő alatt ment és jött vissza Temesről az apám, azt nem tudom, mert magam Aradon maradtam, másodszor, mikor által mentünk Temesre, hogy az ott lerakott borvizeket eladhassuk, mint hogy akkor sokadalom történt (mentünk másfél nap, ott mulattunk egy hetet) a mint emlékszem, s ott vettünk két lovat és egy szekeret, s azzal vissza jöttünk Aradra. Aradon még

késtünk, mert az exponens úr borvizes ládait Mészáros Jánoshoz azután raktuk le. S a tutajokat is akkor adtuk el, amikor másodszor vissza mentünk Temesről Aradra. Aradról elindulván kilencedik nap értünk ide Remetére a magunk alkalmatosságával, melyet Temesváron vettünk volt”.³⁷ Fitzus András a következőt nyilatkozza: „Azt bizonyosan tudom, hogy Déván a nevezett Assessor úrnak voltak 5 fertály tutajai, melyeken 72 láda borvizei voltak, úgy, hogy azok közül négyen 60 ment, edgyiken-edgyiken 15, az ötödiken pedig 12 ládák, melyek deszkába voltak foglalva, ezen deszkákból azonban ki olvasott és el is adott Szász István 100 szál deszkát 40 Rf.-ért váltóba, a többi 60 szálát pedig mennyiért adta, nem tudom... ötvenhárom ládát adott el hitelbe Aradon odavaló kereskedő Mészáros úrnak 15 Rf.(-ért) ládáját. Temesvárra vitetett a Veres úr ládáiból először tizenkét ládát, másodszor kettőt, egy szekérre tett öt ládát és egy szekérért fizetett 2 Rf.-ot. Temesvárra nemcsak az Exponens úr ládáiból vitt, hanem a magáét is mind elvitte Szász István. A borvizeket pedig hogy adta? és kinek? nem tudom, valamint azt sem tudom, hogy a többi öt ládát az Exponens úrnak Aradon kinek és mennyiért adta el, mert hármat vissza vitetett, és ezekkel együtt adott 53 ládát Mészáros Jánosnak, hogy az eltört üvegeket csupán egy ládából pótolták, azt tudom, mert a Déváról Aradra vitt ládába is külön-külön két üvegen fejül nem hiányzott... Aradról haza Kolozsvár felé jöttünk nyolc nap alatt Szász István lovaival és szekérével, a mikor ugyan azon egy szekéren hoztuk haza Kolozsvárra Aradról két urasságot, akik Szász Istvánnak fizetett 50 forintokat. – Egyéb iránt a tutajokból négy fertályt adott Aradon azon kortsomárosnak, kinek a deszkát adta a négy fertályt, pusztán összesen 170 R forintért adta el”.³⁸

A *tutajosokat* béreseknak is nevezték. A tutajosok csoportokba szerveződtek, melyeket Gyergyóban nyájoknak hívtak. Egy fertály tutajon két személy utazott: az első nagy tapasztalattal és erővel rendelkező férfi volt, aki az apacsínával, vagyis a vezérrúddal irányította a tutajt, és aki sok esetben nő is lehetett. A hátsó tutajos segítsége különösen a kanyarban volt szükséges, amikor is ez utóbbi az első tutajossal ellenkező irányba helyezte a kormányrudat. Gyakran egy-egy család vállalta ki a tutaj irányítását. Ilyenkor a férj mellett a feleség, vagy a nagyobb fiúgyermek alkotta a tutaj személyzetét.³⁹

A gyergyói falvakból kiinduló tutajok száma a víz nagyságától függött. Volt eset, amikor naponta csak 3–4 tutaj ment le a Maroson, máskor pedig kedvező

³⁴ GARDA Dezső 1994, 23–24.

³⁵ GARDA Dezső 1980.

³⁶ CsÁL, Fond 26, Mapa L, 779.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ GARDA Dezső 1980, 91.

vízállás esetén 100-150 tutaj hagyta el a gyergyóremetei tutajkikötőket. A tutajosok útvonala három szakaszra osztható. Az elsőt a Gyergyóremete–Szászrégen útvonal alkotta, melyet egyúttal a legnehezebbnek is tartottak. Különösen Maroshévízig volt nehéz az út, mert e szakaszon kőszirtes a meder, alacsony a vízállás és kanyargós a folyó útja. A Maroshévízen túli szállítás könnyebb volt: a nagy patakok (Vájla, Göde, Ilva, Ratosnya, Kelemen) beömlése miatt nemcsak emelkedett, hanem tartósan is magas volt a Maros folyó vízállása, s ez a tutajoknak könnyebb és gyorsabb haladást biztosított.

A tutajosok kora hajnalban indultak el Gyergyóremetéről, a tutajosok útközben nem pihentek. Estére megérkeztek Szászrégenbe, és kikötve átadták a tutajt a kereskedő megbízottjának, a gondviselőnek. A Szászrégenből tovább induló tutajok Marosvásárhelyt, Malomfalvát vagy Petelén újra kikötöttek, ahol négy fertály tutajt összekötöttek, vagy összeácsoltak. Ezzel a nagy tutajjal utaztak le Lippáig, Aradig és Zámig.⁴⁰

A tutajosok számára a legnagyobb veszélyt a rakás jelentette. A béres leggyakrabban értesítést kaptak az előttük lévő torlasz „rakás” keletkezéséről, s ilyenkor ki kellett kötniük egy arra alkalmas helyen. Ez a kikötés nagy hozzáértést, rátermettséget igénylő munka volt. Apacsainkkal a parthoz irányították a tutajt. A segéd a partra ugrott, kezében volt a cövek, mely kötélt segítségével állt összekötetésben a tutajjal. E cövekkel addig fékezett, míg a lassúbb folyású vízben sikerült kikötni a tutajt.

A rakás megbontásával („megszabadítás”) külön felkészült, csákánnyal és lábpatkóval felszerelt csoport foglalkozott. Ezek Gödemesterháza és Déda közötti területen, leggyakrabban azonban Fileházán laktak. Hogy jól megfizetett mesterségük folyamatosan biztosított legyen, legtöbbjük visszaelt hivatása gyakorlásával, és mesterségesen akadályozta a tutajozást. Ilyen irányú tevékenységük leggyakrabban balesetekhez vezetett, mivel a rakások számos tutajos halálát okozták.⁴¹

Az általunk bemutatott régiókép kútfoit a 18–19. század fordulójára vonatkozóan részben a csíkszeredai, kolozsvári és a budapesti levéltárakban található okiratok alkotják. Ezek adásvételi szerződések, peres iratok, vallatási jegyzőkönyvek, az örmény Kereskedői Szék jegyzőkönyvei, az 1785-ös és 1820-as összeírások adatai. Levéltári forrásaink nem bírnak irodalmi értékkel, nyelvi és fogalmi tisztaságuk azonban méltán tükrözi a Gyergyóban beszélt magyar nyelv színvonalát. Minderre Cseres Tibor hívta fel a figyelmet a kilencvenes évek elején, amikor is rendelkezésére bocsátottam az okiratok fénymásolatának egy

részét. Ugyanakkor érdekelt az összeírásokat végző személyek kiléte, társadalmi hovatartozása. Ezért a következőkben közölném az 1785-ös összeírás végrehajtóit, akik a következők voltak:

Gyergyószentmiklóson: Mikó László (Alfaluból) és Puskás József (Ditróból).

Tekerőpatakon: Puskás Jakab (Ditróból) és Kézdi István (Gyergyószentmiklósról).

Killyénfalván: Puskás Jakab (Ditróból) és Kézdi István (Gyergyószentmiklósról).

Alfaluban: Baló István (Alfaluból) és Deák Albert (Szárhegyről).

Csomafalván: László Elek (Alfaluból) és Bege Márton (Csomafalváról).

Újfaluban: Puskás Jakab (Ditróból) és Kézdi István (Gyergyószentmiklósról).

Szárhegyen: Turi István (Tamásfalváról) és Perlaki Imre (Tordáról).

Ditróban: Puskás Ferenc (Ditróból) Györffi Mihály (Alfaluból).

Várhegyen: Puskás Ferenc (Ditróból) és Györffi Mihály (Alfaluból).

Vaslábon: László Elek (Alfaluból) és Bege Márton (Csomafalváról).

Remetén: László Elek (Alfaluból) és Bege Márton (Csomafalváról).⁴²

Ezek az *asszeszorok* társadalmi hovatartozás szempontjából egyrészt a posszeszorokhoz (ditrói Puskások és az alfalvi Mikók), nagyrészt az egytelkes nemesek és a gazdagabb huszár katonák csoportjába tartoztak. Az 1785-ös és az 1820-as összeírások szövegének választékos szóhasználata és az okiratokban használt nyelvezet tisztasága jelzi, hogy ezek a személyek, ha nem is tartoztak a közirók, történetírók körébe, értelmiségi szerepük nem megkérdőjelezhető. Másrészt azonban ők csak lejegyezték a közösség egyes előjáróinak, egyes jobbágynak a vélekedését a települések határára, az itt lakók jóvedelmére és a jobbágynak kötelezettségeire vonatkozóan. Valójában írásaikkal rögzítették a Gyergyóban beszélt nyelvet, az itt használatban lévő nyelvjárást.

A gyergyószentmiklósi örmény Kereskedői Szék vezetői is igen nagy figyelmet fordítottak nótáriusai kiválasztására. Jegyzőik kezdetben az ügyvédi feladatkört betöltő „procurátorok” voltak. Ilyen volt a 18. század végén és a 19. század elején Lemhényi Kovács Antal, Bánkfalvi Kovács József és Kézdi-szentléleki Tóbiás József. A jogi felkészültséggel rendelkező nótáriusoknak a Mercantile Fórum lehetővé tette, hogy a jegyzői feladatkör betöltése mellett „procurátorok”, tehát ügyvédek is lehessenek. Az örmény Kereskedői Szék irataiban használt magyar

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² MOL, F 51, 25. cs.

nyelv tisztasága jelzi törekvésüket a közérthetőségre. Érdekes, hogy ezt 1814-től kezdődően az örmény anyanyelvű jegyzők esetében is megfigyelhetjük a Mercantile Fórum jegyzőkönyveiben.

A 18. század végén és a 19. század elején folyóiratokban, könyvekben számos leírással találkozunk a gyergyói településekre vonatkozóan. Ezek közül kiemeljük Benkő Józsefnek a *Transsilvania specialis* című munkáját, melyben Gyergyószéknek egy külön

fejezetet szentel.⁴³ Széki Teleki József is megemlékezett Gyergyószentmiklós különlegesen szép 18. századvégi központjáról. Legszebb és legsokatmondóbb írások a *Nemzeti Társalkodó* 1837–1839. évi kötetében jelentek meg.⁴⁴ Szerzőik választékos fogalmazással, de főleg a tények pontos rögzítésére törekedtek. Forrásértékük kiemelkedő Gyergyó 19. század reformkori társadalma, népelete szempontjából. Ezek a tanulmányok azonban irodalmi értékkel is bírnak.

B. Garda Dezső – Gyergyószentmiklós, T. Vladimirescu u. 7A., RO–535500; bgardad@yahoo.com

Levéltári források

Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Örmény plébánia levéltára, Gyergyószentmiklós (GyszmÖPL)

– MFL: *Mercantile Forum levéltára*

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

– F 51, *Az 1785. évi összeírás*

– F 52, *Czirákiana. Az 1820. évi összeírás*

Romániai Országos levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda / Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Harghita, Miercurea-Ciuc (Csíkszeredai állami levéltár, CsÁL)

– Fond 26, *Gyergyószék levéltára*, Mapa L, 779

Irodalom

EOt, II = *Erdélyi Oklevéltár, II (1301–1339)* (közzét. Jakó Zsigmond), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004.

SzOkI, II, IV = *Székely Oklevéltár, II, IV, Kolozsvár* (szerk. Szabó Károly), Kolozsvár, 1876, 1895.

*

BENKŐ József

1999 *Transsilvania specialis*, I–II (ford. és elősz. Szabó György), Bukarest–Kolozsvár.

BOCSKOR János

1838–1839 A szép tavasz beköszöntésének a gyergyói tutajozó székelyeknek I) fáradtsága, *Nemzeti Társalkodó*, 1838, II, 26–36; II) jutalma, *Nemzeti Társalkodó*, 1839. I, 33–37.

COROI Artur

2007 Kísérlet a székely falutörvények és rendtartások statisztikai módszerekkel való vizsgálatára, *Acta Siculica* 2007, 373–404.

FODOR András, dr.

1837 [DFA:] A Maroson mint Erdély legnagyobb folyóvizén divatozó kereskedésről, s ezt nagyon hátráltató okairól, *Nemzeti Társalkodó*, 1837, I, 138–142, 145–161.

GARDA Dezső

1980 A gyergyóremetei tutajosok a XIX. században, *Acta Harghitensia*, I, 90.

1994 A gyergyói tutajozás társadalomnéprajzához, in: *Népismereti Dolgozatok 1994*, Bukarest, 18–28.

2007 *Gyergyószentmiklós története*, Csíkszereda.

2007a *A gyergyói örmények könyve*, I–II, Budapest.

2010 *A törvénykező örmény közösség*, Csíkszereda.

LÁZÁR Miklós

2007 *A gróf Lázár család*, Kolozsvár, 1858.

SZABÓ T. Attila

1940 *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból*, Budapest.

SZENTIVÁNI Mihály

1839 [Vándor:] Közlemények Erdélyről. Gyergyó, *Nemzeti Társalkodó*, 1839, II, 143–153.

⁴³ BENKŐ József 1999, II, 13. fejezet.

⁴⁴ FODOR András 1837; BOCSKOR János 1838–1839; SZENTIVÁNI Mihály 1839.

Giurgeu în lumina izvoarelor de la cumpăna sec. XVIII-XIX

(Rezumat)

Majoritatea izvoarelor scrise privind zona Giurgeu, de la cumpăna sec. XVIII-XIX, se referă la relațiile de proprietate și la viața cotidiană. Conscriptiile din 1785 și 1820 permit și o abordare generală a vieții economico-sociale de aici. Aspectele cele mai interesante se leagă de activitatea comunității armene, de transportul fluvial cu plute, de nivelul cultural al asesorilor ce au realizat conscripțiile amintite.

Gyergyó (Giurgeu) in the light of the sources dating from the turn of the 18–19th centuries

(Abstract)

Most of the written records regarding the region of Gyergyó (Giurgeu, Harghita County) dating from the turn of the 18–19th centuries refer to proprietorships and everyday life. Conscriptions from 1785 and 1820 also allow us to obtain a general view of the socio-economic aspect of life conditions in this region. The most important aspects are those concerning the activities of the Armenian community, fluvial transport by rafts, and cultural level of assessors realized by the above mentioned conscriptions.